

The Development of Economic Life in the Ottoman State

Paper type Review
paper

Mahmut TURAN¹
¹Diyarbakir/Turkey

Corresponding Author: turan4682@hotmail.com

Abstract

Purpose – This study on the fiscal field of the Ottoman Empire has been analyzed from a historical perspective. The purpose of writing the article was to reveal what kind of system the state applies in the field of economy.

Design/methodology/approach – Descriptive analysis method was used while preparing this article. Documents were created by researching previous studies on this subject.

Findings – The economic life in the Ottoman Empire had a systematic and organized structure. As early as in the 14th century, the state's appointment of a man named bookkeeper in charge of finance and the existence of various items depending on this person was the most important proof of a systematic structure. In the tax system implemented by the state, the conditions and religious rules of the period were effective and the tax amounts differed periodically.

Originality/value – The foundation of the economy, which started with animal husbandry in the six hundred years from the foundation of the Ottoman Empire to its collapse, turned towards industrialization in time.

Keywords: Ottoman Empire, Economic, Endistüry, Tax

30

Received 01 December 2021
Revised 12 May 2021
Accepted 31 June 2021

Osmanlı Devleti İktisadi Hayatının Gelişimi

Öz

Amaç – Osmanlı Devleti'nin maliye alanına yönelik yapılan bu çalışma tarihi perspektif açısından incelendi. Makalenin yazılış amacı devletin ekonomi alanında nasıl bir sistem uyguladığını ortaya çıkarmaktır.

Tasarım/metodoloji/yaklaşım – Bu makale hazırlanırken betimsel analiz yöntemi uygulandı. Bu konuda daha önce yapılan çalışmalar araştırılarak dokümanlar oluşturuldu.

Bulgular – Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayat sistemli ve teşkilatlı bir yapıya sahipti. Daha henüz XIV. yüzyılda devletin maliyeden sorumlu olarak defterdar adlı birini görevlendirmesi ve bu kişiye bağlı olarak çeşitli kalemlerin bulunması sistemli bir yapının en önemli kanıtıydı. Devletin uyguladığı vergi sisteminde dönemin şartları ve din kuralları etkiliydi ve vergi miktarları dönemsel farklılıklar gösteriyordu.

Özgünlük/değer – Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen yaklaşık altı yüz yıllık sürede hayvancılıkla başlayan ekonominin temeli zamanla sanayileşmeye doğru yöneldi. Hayvancılığa bağlı olarak dokuma ve deri sanayi hızlı bir şekilde gelişti. XIX. yüzyılda Osmanlı sınırları göz önünde bulundurulunca ekonominin büyüklüğü ve demir yollarının uzunluğu teşkilatlı bir yapıyı ortaya çıkarıyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ekonomi, Sanayi, Vergi

Geliş 01 Aralık 2021
Kabul 12 May 2021
Yayın 31 Temmuz 2021

TurkishJournal of
QualitativeResearch
Vol. 1 No. 1, 2020
pp. 30-46
© My Publishing

Extended Abstract

This study on the fiscal field of the Ottoman Empire has been analyzed from a historical perspective. The purpose of writing the article was to reveal what kind of system the state applies in the field of economy. Descriptive analysis method was used while preparing this article. Documents were created by researching previous studies on this subject. In the documents, it was tried to find answers to questions such as how the Ottoman Empire's financial system was, what were the rules applied in the tax system, what were the sources of income, and whether there was a certain system implemented by the state in terms of economy. In addition, the memoirs written by foreign missionaries and consular officials, the works and reports of foreign travelers, and domestic or foreign research, articles and theses written on this subject were examined. By examining the tax tables of the period of study, it was found how much tax the people paid according to which criteria. It was observed that Muslim and non-Muslim subjects living in Ottoman lands were subject to different taxes. It was determined how much income the state earned from tax. The most important source of income for finance was taxes and agricultural land. In addition, the majority of the people lived as nomads and animal husbandry developed accordingly. The lifestyle in Anatolia formed the basis of modern industry. Meat, milk, leather and textiles obtained from animals became an important commercial element. In particular, items made of leather and animal wool were exported to other countries by barter. This enabled the establishment of large market places in Anatolia and contributed to the development of cities in terms of architecture. At the same time, these markets were the foundations of international trade. Commercial agreements signed with other countries were important in terms of keeping the trade alive and not experiencing product shortages in the country. Thus, the state was able to collect taxes from foreign traders and also export products produced in Anatolia.

With the technological developments in the world and the industrial revolution, agricultural land left its place to factories. The revenues of the state varied over time and the value of underground resources within the budget increased. The use of metals such as gold and silver in minting money periodically caused the value of money to increase or decrease. The state took some measures, developed new methods and constantly tried to balance the market. Managers in charge of finance tried to maintain stability in times of poor economy by implementing practices such as mansions, mukataa and adulteration.

The following synthesis has emerged as a result of the analysis of the work. The economic life in the Ottoman Empire had a systematic and organized structure. As early as in the 14th century, the state's appointment of a man named bookkeeper in charge of finance and the existence of various items depending on this person was the most important proof of a systematic structure. In the tax system implemented by the state, the conditions and religious rules of the period were effective and the tax amounts differed periodically. The taxes paid by the people living in the country (tribute, tax, etc.) differed according to religious qualifications, not ethnic elements. The foundation of the economy, which started with animal husbandry in the six hundred years from the foundation of the Ottoman Empire to its collapse, turned towards industrialization in time. Textile and leather industry developed rapidly depending on animal husbandry. Considering the Ottoman borders in the 19th century, the size of the economy and the length of the railways reveal an organized structure.

1. Giriş

Dünya tarihinde önemli bir dönemde geniş bir coğrafi alanda uzun bir dönem farklılıkların bir arada yaşandığı Osmanlı toplum ve medeniyetindeki ekonomik gerçekliklerin anlaşılması bu coğrafyada yaşayan her birey için öncelikli bir konudur. Tarih toplumların hafızasıdır. Hafızasını yitirmiş insanın durumu bireysel planda ne anlam ifade ediyorsa toplum, devlet ve medeniyet planında tarihi bilmemenin doğuracağı sonuçlar aynıdır.

Türkiye’de doğup büyüyen pek çok kişi zaman zaman Osmanlı Devleti’nin sosyal, iktisadi ve siyasi vaziyeti ile ilgili birçok tartışmaya şahit olmaktadır. Bu tabii bir durumdur. Ancak tabii olmayan ve çokça karşılaşılan durum Osmanlılarla ilgili tek bir arşiv belgesi okumayan/okuyamayan birçok kişinin Osmanlı ile ilgili kesin hükümlerde bulunmasıdır. Türk vatandaşları ya da Türkiye’de hayatlarını idame ettirenlerden bazılarına göre Osmanlıların en büyük yanlışlarından biri bize iyi bir ekonomik miras bırakmamış olmalarıdır. “*Osmanlılar bu camileri yapacaklarına, bize birkaç fabrika bıraksalardı çok daha iyi olurdu*” serzenişi zaman zaman kulağımıza gelir.

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti’nin ekonomik alandaki durumu, başarıları, başarısızlıkları anakronizme düşmeden incelenmeye ve genel bir bakış açısı verilmeye çalışılacaktır. Osmanlılar neden modern dönemde batı Avrupa merkezli ortaya çıkan ekonomik gelişmeyi yakalayamamıştır? Ya da Osmanlılar neden kapitalistleş(e)mişlerdir? gibi soruların cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

1.1. Osmanlı Devleti'nin Maliye Yapısı ve Vergi Sistemi

Osmanlı Devleti’nde maliye yapısı içerisinde birçok farklı görev yer almaktadır. Maliyeden sorumlu kişi esas olarak defterdardır. Osmanlı Devleti’nde defterdar tabirine daha on dördüncü asrın sonlarından itibaren rastlanmaktadır. Defterdar padişahın malının mutlak vekili ve onun temsilcisi durumundaydı. Bu durum Fatih kanunnamesi ile de teyit edilmektedir. Uzunçarşılıya (1997) göre defterdarlığın kökeni İlhanlılara dayanmaktadır (Uzunçarşılı, 1997, s:318).

Devletin kuruluş yıllarında bir defterdar varken sonraları yeni yerlerin fethedilmesi ile birlikte doğan ihtiyaca binaen sayıları da arttırıldı. Rumeli’deki mali işlere bakan defterdar Rumeli veya Baş defterdar, Anadolu’daki mali işlere bakan defterdar ise Anadolu Defterdarı idi (Karatepe, 2003, s:107). Defterdardan sonra gelen görevli ise maliye kalemlerinden sorumlu memurdu. Osmanlı maliyesi gelirlerin toplandığı ve masrafların yapıldığı çeşitli kalemlerden meydana gelmişti. Gelir ve masrafların günlük olarak kayıtlarının tutulduğu kalem Ruznamçe-i evvel, bütün gelir ve giderlerin kontrolörlüğünü yürüten kalem muhasebe kalemi, kendi bölgeleri içindeki tımar, yâve, vs, bakmak, miri zahirenin tertibini yapmak işleriyle uğraşan kalem mevkufat kalemi ve maliyeden çıkan evraka tarih atmak, mukataa, cizye, avarız gibi gelirlerden yapılacak havaleler ile ilgili hükümlerle ilgilenen kalem tarihçi kalemiydi (Kütükoğlu, 2020, s:230).

Osmanlı Devleti Ekonomisinin en önemli gelir kaynağı vergilerdi. Vergilerin büyük bir kısmı devlet tarafından toplanmaz, hizmet karşılığında hizmetliye tahsis edilirdi. Sultan, valide sultan, şehzadeler, sadrazam, vs. kendilerine tahsis edilen hasların gelirlerini voyvodalar vasıtasıyla toplarlardı. Vali ve sancakbeyleri has gelirleri ile geçinirlerdi. Tımarlı sipahiler tımar vergisini toplamanın karşılığı olarak asker besler, bu askerlerle beraber savaflara katılır, arazinin işlenmesini sağlardı. Kadılar, mahkeme harçlarından

hisse alırlardı. Mabetlerde hizmet görenlerin masraf ve nafakaları halk veya vakıflar tarafından karşılanırdı. Kısaca memurlar, en üst kademesinden en alt kademesine kadar devlet hazinesinden para almazlardı. Hizmet karşılığında kendilerine tahsis edilen resimlerin geliri veya vakıf gelirlerinden aldıkları hisselerle geçinirlerdi (Cin, 1985, s:26).

Osmanlı toplumunda halk dini açıdan Müslüman ve gayrimüslimler olarak ayrılarak farklı vergi sistemi uygulanırdı. Bu nedenle ödenecek vergi miktarları da farklılık gösterirdi. Tebaanın ödediği vergilerin başında öşür vergisi gelmekteydi. İslam devletlerinde, Müslüman halktan 1/10 ile 5/10 arasında değişen oranlarda ziraattan alınan vergidir. Bu vergi sistemini İslam devletlerinden Selçuklular, Selçuklulardan da Osmanlılar devralmıştır. Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerlerin idaresi devlete geçtiği için bu topraklar hemen mirî arazi haline getirilmiş, buraya yerleştirilen köylü halk aldığı ürün karşılığında öşür adında vergi vermiştir. Halkın ödeyeceği vergiler 1/10 ile 5/10 arasında değişmekte olup bunun ölçü birimi ise ekilen arazinin sulak ya da verimli olması ile ilgili idi. Bölgeler arasındaki bu vergilendirme farklılıkları her sancağın kanunnamesinde belirtilmekteydi. Tımar sistemi bozulmadan önceki dönemlerde öşür vergisini toplama yetkisi, yaptığı hizmetler karşılığında tımarlı sipahiye verilmişti. Sistemin bozulmasını müteakip tımar toprakları hasa çevrilmiş ve vergi toplama işi mültezimlere verilmişti. Mültezimlerin usulsüzlük yapmaları üzerine bu seferde devlet görevlileri olan muhassıllar vergi toplamakla görevlendirilmiş fakat bu seferde mahsulün pazara ulaştırılmasında büyük sıkıntılar meydana gelmiş, bu karışıklık bir türlü halledilememiştir. Hükümet tarafından Aşar vergisi, Cumhuriyet'in ilan edilmesini müteakip 1925 yılında kaldırılmıştır (İnalçık, 2004, s: 57).

Osmanlı Devleti tarafından toplanan diğer bir vergi türü de haraçtı. Müslüman olmayan bölgelerde fethedilen toprakların bir kısmı ya da tamamı, eski sahipleri olan gayrimüslimlerin elinden alınmayıp işlemleri ve buna karşılık vergi vermeleri karşılığında kendilerinde bırakılırdı. Toprağın sahibi olan bu insanlarda toprağın verimine göre onda birden yarıya kadar değişen oranlarda arazi vergisi verirdi. Bu vergi de iki isim altında toplanmış olup bunlar; harac-ı mukaseme ve harac-ı muvazzafadır (Cin, 1985, s:27). Harac-ı mukaseme, Arazinin hasılatından yerin tahammülüne göre, öşürden yarıya (nısf) kadar alınmak üzere tayin olunmuş olan vergidir. Senede kaç defa ürün alınmışsa o kadar da vergi alınır fakat ürün alınmamışsa vergi de alınmazdı (Karatepe, 2003 s:109). Harac-ı Muvazzafa, bu vergilendirme usûlünde harac-ı mukasemenin tersine olarak senede bir defa vergi alınır. Sene içinde arazi boş kalmışsa bile vergi alınırdı (Genç, 2013, s:45).

Tablo 1. 1528'de cizye geliri

	Milyon Akçe
Rumeli	42.29
Küçük Asya ve Kırım	3.76
Toplam	46.05

Devletin önemli bir diğer gelir kaynağı cizye vergisiydi. Cizye vergisi Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde, Gayrimüslimlerden alınan ve devlet teminatı altında bulunmanın karşılığı olan İslamî bir vergi olup daima nakit olarak alınırdı. Cizye vergisinden muaf tutulmak çok istisnai bir durum idi. Bir Hıristiyan'ın cizye ödemekten muaf olabilmesi için tek yol asker olarak hizmet etmesi idi. İlk yüzyıllarda bu vergiyi

toplamakla sipahi oğlanları görevlendirilmişti fakat sonraları özel kişilere iltizam ile verilir hale geldi. İslam hukukuna göre yoksullardan 1 orta hallilerden 2 ve zenginlerden 4 altın dinar ya da 12, 24, 48 dirhem gümüş olarak gayrimüslim vatandaştan cizye vergisi alınmasını esas kabul etmişken Osmanlı Devleti bu oranları fethedilen ülkelerin baş vergisine uyarladı ve hane halkı başına 1 altın ya da buna eş değer miktarda gümüş sikke cizye vergisi tahsil ettiler. Bu miktar, halkın ekonomik durumuna göre bazen 1 altından daha düşük de olabiliyordu. Mesela Bitlis'te 55 akçe Taşoz'da 30 akçe olarak cizye vergisi alınması esas kabul edilmişti (Kütükoğlu, 2020, s:267). Bu miktarlar her padişah tahta çıktığında artırılıyordu. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisinin bozulmaya başlaması ve parada yapılan taşışşleri paralel olarak cizye vergilerinde de artışlar meydana geldi. Bunda girişilen seferlerde etkili oluyordu. Cizyede meydana gelen artışlar gayrimüslim tebaa üzerinde çok olumsuz etkiler bırakıyor, devlete karşı soğukluk meydana getiriyordu (İnalcık, 2004, s:107).

Tablo 2. Hıristiyan devletlerden alınan haraç

Devlet	Miktar	Statü
Bizans	485.000 Akçe ya da 15.000 Düka altını	1371-1453'de, vassal 1379-1403'de haraçgüzâr
Sırp Despotluğu	50 Vukiye gümüş, sonra 40 bin Düka altını, George Brankoviç döneminde 450.000'e çıkarıldı.	1386'dan itibaren vassal; 1439'da Yönetime el koyuldu, 1459'da nihaî olarak ilhak edildi.
Bosna		1428'den itibaren vassal; 1463'te fethedildi.
Dubrovnik (Adriyatik sahilinde Hırvatistan dahilinde)	(Raguza) 12.500 Düka altını	Denizi günümüz sınırları 1433'den itibaren vassal
Sakız	12.000 Düka altını	1413'den itibaren vassal; 1566'da ilhak edildi
Kıbrıs (Venedik)	8.000 Düka altını	1516'da ödenmeye başladı; 1571'de ilhak edildi.
Venedik	10.000 Düka altını	1479'da ödenmeye başladı; 1481'den sonra ödenmedi, 1547'den 1606'ya kadar ödendi.
Kutsal İmparatorluğu	Roma 30.000 Düka altını	1547'den 1606'ya kadar ödendi.
İran	200 balya ham ipek	1618-1624
Moskof Prensiği	25.000 Ruble	Kırım Hanı'na verilirdi.
Polonya	15.000 Düka altını	Kırım Hanına verilirdi.

1 Düka altını veya sultaninin=1535-60'ta 57 Akçe, 1560-74'te 59 Akçe
1 Macar altını= 1535-60'ta 55 Akçe; 1560-74'te 57 Akçe (İnalcık, 2004, s:105-109). Müslüman halktan Alınan vergilerin başında çift resmi vergisi gelmekteydi. Osmanlı kanunnamesinde "Ziraat olunur ve hasılat verir a'lâ (bol verimli) yerden 78 dönüm, vasatül-hal(orta verimli) olan yerden 100 dönüm, edna(verimsiz çorak) (Pakalın, 1993, s:85) yerden 130-150 dönüm yere bir çiftlik" denir. Bu miktarlar arazinin durumuna göre değişir. Dönüm dahi, orta adımlarla uzunluğu ve genişliği kırk hatve olan arazi parçasıdır. Terzi arşını ile 75 ağaçtır. Kanunnamelerin ifadesiyle, resmi çift, pamuk biten veya su basan verimli yerlerden, iki dönüme bir akça, vasât-ul-hâl olan yerlerden üç dönüme bir

akça, ednâyerden beş dönüme bir akçadır. Tam çiftliklerden, bazı yerlerde 36, bazı yerlerde 42 akçe alınır. Bu miktar vilayetten vilayete değişir, 2 ila 87 Akçe arasında dolaşır (Akgündüz, 1990, s:171).

Tablo 3. Yıllara göre vergi artışları

Eflak Yıl	Düka Altını	Boğdan Yıl	Macar Florini
1474	10.000		
1535-45	19.298	1538	10.000
1545-60	50.000	1541	15.000
1560-69	48.305	1551	20.000
		1553	30.000
1569-75	99.150	1569	40.000
1575-84	104.237	1574	50.000

Not: Artışların nedenleri arasında bu prenslikler arasındaki iktidar mücadeleleri, cizye oranının periyodik olarak yükseltilmesi, nüfus artışı ve nihayet Osmanlı malî krizleri ile zaman zaman itaatsizliğin cezalandırılması olabilir (Nedkoff, 1944, s:25).

Çiftbozan Resmi, işlemekte olduğu araziye haklı bir sebep bulunmaksızın terk eden reayadan, ziraat etmekte olduğu araziye terk ettiği zaman alınır. Osmanlı Devleti'nde toprak ziraat etmek, çift ve çiftliğe malik olmak hakkı birinci derecede köylüye mahsustur; bu itibarla mükellefiyetleri de köylü sınıfına tahmil edilmiştir. Bir reaya oturduğu yerdeki tasarruf ettiği araziye terk edip başka bir sipahinin toprağına giderek çiftlik tutarsa, kendi sipahisi bunu geri yerine getirir fakat reâyâ oraya gideli 10 seneden fazla olmuşsa bu reayadan çift bozan resmi vergisi alınırdı. Çiftbozan vergileri önceleri 75 akçe iken suiistimallerin çoğalması ile beraber XV. yüzyılın ortalarında, bütün çift için 300, nim çift için 150 ve daha aşağı çiftler için 75 akçe alınması kararlaştırılmıştır (Tabakoğlu, 1993 s:67).

Diğer bir vergi Resm-i Duhan (Tütün Resmi) bu vergi, daha ziyade yörük, ve Türkmenler gibi yerleşik olarak bir yerde oturmayan, göçer ve evli olan, yani müstakil bir evi olmayan kimselerden alınır. Duhan vergisi bir bölgeye yerleştikten sonra üç sene verilir, üç seneden fazla kalanlar bu vergiden muaf olurlardı. Bir sipahinin arazisine gidip kışlayan reayâ arazi ziraat ederse, öşür vermediği takdirde duhan vergisi verir; öşür verirse, duhan resmi alınmaz (Becerme, 2008, s:38).

Gayrimüslim halktan alınan vergilerden birisini de ispenç resmi teşkil etmektedir. Örfi vergi olup hem baş hem de çift resmi olarak kabul edilmektedir. Ancak diğerlerinden farklı olarak işledikleri toprağın büyüklüğü ya da hayvan sayısına bakılmaksızın vergi mükellefi yaşına gelmiş olanlardan eşit miktarda alınan vergidir (Kazıcı, 2005, s:68).

Osmanlı Devleti'nde bu vergilere ek olarak olağanüstü durumlarda toplanan Avarız Vergileri/Tekâlif-i Divaniyye vergileri yer almaktaydı. Örfi vergilerden olup önceleri sadece harp zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için alınırken ekonominin bozulmasını müteakip, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ulûfe dağıtılması, askeri ihtiyaçların karşılanması gibi gerekçelerle toplanmaya başlanmıştır (İnalçık, 1993, s:46). Asker, din adamı, bazı memurlar ve çalışmayacak durumda olanlar bu vergiyi ödemekten muaftılar (Çağatay, 1947, s:489). Kudreti olan Müslümanlardan cihada yardım amacıyla ordu masraflarının karşılanması için alınması icap ederken gayrimüslim vatandaştan da alınması avarız resminin aslında yalnızca cihada yardım amaçlı

toplanmadığı izlenimi vermektedir. Zira gayrimüslim vatandaş için cihad önem arz etmemektedir (Bülbül, 2009, s:145).

1.2. Osmanlı Devleti'nin Gelir Kaynakları ve İdaresi

1.2.1. Tarım arazileri

Devletin en önemli gelir kaynaklarından birisi tarım arazileriydi. Arazilerin işlenme şekli ve vergilendirilmesi belli bir sisteme tabi idi. Osmanlı toprak rejiminin temelini teşkil eden Tımar sistemi Osmanlı devlet teşkilatını teşkil eden önemli unsurdan biridir. Osmanlı Devleti'nde, belirli görev ve hizmet karşılığında kişilere tahsis edilen, senelik geliri 20 bin Akçeye kadar olan askerî dirliklerdir. Devlet tımar araziye savaşlarda belirli yararlılıklar göstermiş olan kumandanlara ve devletin yüksek kademeli memurlarına hizmet karşılığında vermiştir. Kendisine bu imtiyaz verilen kişiye tımarlı sipahi ya da sahib-i arz denir (Cin, 1985, s:52). Bu sistem sayesinde devlet ziraattan alacağı vergiyi, kendisi araya girmeden buralara yerleştirmiş olduğu askere bırakıyordu (Tabakoğlu, 1993, s:77). Bu sistemi ne İslam devletlerine ne de Avrupalı devletlere mal edebiliriz çünkü bu sistem iktisadî ve coğrafi koşulların ortaya çıkardığı bir müessesedir. Toprağın işlenmesinin yanında herhangi bir ücret ödemediği daha doğrusu nakdî ücret yerine aynı ücretle asker tahsis edilmesi hem de vergi toplamının zorluklarından kurtulması gibi avantajlarından dolayı Osmanlı Devleti, tımar sistemini uzun yıllar kullanmıştır (Öztürk, 2010, s:276). Toprak taksimatının en küçük bölümü olan tımar, senelik geliri 20 bin Akçeye kadar olan askerî dirliklerdir. Devrin imkânları göz önünde bulundurularak bir kısım asker ve memurlara geçimlerini temin hususunda böyle bir kaynak sağlanıyordu. Bunun karşılığında da tımarlı sipahi savaş zamanında hem kendisi sefere katılıyor hem de cebelü adı verilen ve barış zamanında kendisinin hizmetinde olan askerle savaşa katılıyordu. Tımar sahiplerinin şahıslarına ait olan, kılıç tımarı, eşkinci tımarı, münavebe tımarı, mülk tımarı, müstafız tımarı gibi tımar çeşitleri vardı (Kütükoğlu, 2020, s:539).

Devletin uyguladığı bir diğer sistemde Mukataa sistemiydi. Tarım arazilerinin belli bir süreliğine kiralanarak işletilmesiydi. Devlete ait bir varidatın bir bedel karşılığında geçici olarak kiralanmasıdır. Bu sistem “mukataa-ı Miriye” ve “Malikâne” olarak ikiye ayrılırdı. Birincisi bir yıllık ikincisi kayd-ı hayat şartıyla verilirdi. Mukataalar emanet yoluyla yönetildikleri üçer yıllık ürünü üçe bölüp bedel saptanmak ve yıl yıl hazine tarafından sahiplerine verilmek üzere kararlaştırılıp yürürlüğe konuldu (Bülbül, 2009, s:193).

Malikane Sistemi adı verilen farklı bir uygulamada Hazineye ait mukataaların birkaç yıllık gelirlerinin peşin alınarak kayd-ı hayat şartı ile malikâne olarak tahsis edilmesiydi. XVII. yüzyılda uzun süren ve kaybedilen savaşların masraflarının karşılanabilmesi için yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Sikkelerde yapılan tağşışler, müsadereler, yeni vergilerin alınması gibi önlemler açığı kapatmaya yetmeyince yukarıda da belirtildiği gibi iltizamların kayd-ı hayat şartı ile satılması yöntemine başvuruldu. Malikâne denilen bu sistem 1699 Karlofça Antlaşması'nın hemen öncesinde yani 1695 yılında mezat yoluyla en yüksek fiyatı veren mültezime verilmesi usulüyle uygulamaya konuldu. Peşin alınan para karşılığında devlet, toprağın işletim hakkını mültezime vererek aradan çekiliyor ve köylüyü mültezimin insafına bırakıyordu. Mültezim ise devlete ödemiş olduğu parayı bir an önce çıkartıp kâra geçebilmek için köylünün sırtına vergi üstüne vergi bindiriyordu. Malikâne olarak satılan mukataalar, sahibinin ölümüyle birlikte tekrar açık arttırmaya çıkarılması gerekirken otorite boşluğundan yararlanan mal sahibinin nüfuzlu akrabaları mal sahibi ölmeden toprağı kendi uhdelere almayı

başarmışlar ve devlet bu sistemden umduğu kârı elde edememiştir (Bülbül, 2009, s:194). Mirî mukataaların ve toprağın malikâne usûlü ile satılmasını tarihimizdeki ilk özelleştirme olarak görebiliriz (Öztürk, 2010, s:279).

1.3. 2.2. İstikrazlar (Borç Alma Sistemi)

Osmanlı Devleti girdiği savaşımlardan mağlup olarak çıkmaya başlamasını müteakip, zaten zayıf olan maliye bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Devlet, memur maaşları ve savaş masraflarını gidermek amacıyla iç borçlanmaya gitmek zorunda kalmış ve bunun sonucunda 1683 tarihinde imdad-ı seferiyye adı altında borçlanmıştır. 1773'te yürürlüğe giren esham uygulaması bir iç borçlanma olarak yorumlanabilir (Tabakoğlu, 1993, s:76). Devlet, İç borçlanmadan umduğu sonucu alamamış bir de Kırım Savaşı sonrası yeni para kaynakları arama yoluna gitmiş, işte bu bağlamda dış borçlanma düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Devlet mali açığı kapatmak için İngiltere'den %6 faizli 5.000.000 Sterlin borç almış fakat alınan bu para maaş ödemelerine gitmiştir. İkinci borç para ise Mısır gelirleri karşılık gösterilerek 5.000.000 Sterlin tutarındaki ikinci borçlanma gerçekleştirilmiş ve bu borçlanmaların bundan sonra ardı arkası kesilmemiştir. Devlet sürekli borçlanmasına rağmen bu borçları ödeyecek durumda değildi. Devletin gelirleri değil borç ödemek faizlerini bile kapatmaya yetmiyordu (Akdağ, 1999, s:115).

1881 yılında Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan Avrupalı devletler, alacaklarını tahsil edebilmek için Osmanlı yöneticileri ile müzakereler başlattılar ve çıkarılan muharrem kararnamesiyle rüsum-ı sitte denilen ve tuz, ispirto, tütün, ipek, balık ve pul resimlerinin vergilerinin idaresi ile devletin tüm iç ve dış borçlarının ödenmesi Düyûn-ı Umumiye idaresine bırakıldı. İstikrazın büyük bir kısmının ileriye dönük yatırımlar değil de tüketime harcanması, yapılan istikrazlara karşılık olarak devlet gelirlerinin gösterilmesi, borç alınan devletlere imtiyazlar tanınması ve düyûn-ı umumiye ile devletin maliyesinin alacaklı devletlere bırakılması istikrazlardan umulan faydaların sağlanamaması neticesini doğurdu (Öztürk, 2002, s:802).

2.3. Kıymetli Madenler, Para ve Fiyat Politikaları

Diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de altın ve gümüşün sikke darbından dolayı ayrı bir önemi vardır. Amerika kıtasının keşfine kadar Avrupa'nın ihtiyacı olan altın Kırım ve Sudan'dan, gümüş ihtiyacı Almanya, Macaristan, Bohemya; Osmanlı Devleti'nin altın ihtiyacı Balkanlar'daki madenler ve yabancı paraların eritilmesi ile gümüş madeni ise Rumeli ve kısmen Anadolu'da ki madenlerden elde ediliyordu (Kütükoğlu, 2020, s:550-551). Haçlı Seferleri ve sonrasında Papa'nın sözünü dinlemeyerek Doğu ile ticareti devam ettiren Cenevizliler, Venedikliler ve İtalyan'lar, Avrupa'nın dış dünya ile olan ticaretine yeni ve çok önemli bir boyut kattılar. Avrupa'da meydana gelen bu olaylar sonucunda alışveriş ve tüketim arttı. Bir önceki dönemin kıt kanaat kalıplı alışverişinde kullanılan paranın, bu derece palazlanan ekonomi için yeterli gelmeyeceği aşikârdı. Piyasadaki para darlığı XV. yüzyılın son çeyreğinde kendini hissettirdi ve kısa bir süreliğine de olsa ucuzluğa sebep olan bu durum satıcı için yıkım alıcı için refah dönemini teşkil etmekte idi. 1520'li yıllara kadar süren bu durum Amerika'nın keşfedilmesiyle Amerika'dan Avrupa'ya akan altın ve gümüşün yaratmış olduğu para bolluğu sebebiyle tersine döndü. Batı dünyasında meydana gelen iktisadi atılımlar bir anda Batılı devletleri sömürge devletleri, Doğulu devletleri de kendilerinin sömürü alanı haline getirdi (Akdağ, 1999, s:117). Doğu ile ithalatı devam eden Osmanlı Devleti'ne aynı zamanda Batılı devletlerden bol miktarda altın ve gümüş akmakta fakat

bu değerli madenler Osmanlı'da kalmayıp transit olarak Orta Doğu ve Hindistan'a geçmekte idi. Ekonomiyi derinden etkileyen bu duruma devlet bir son vermek için İşlenmemiş malların yurt dışına çıkışını yasaklamış fakat Batılı devletler hem ajanları vasıtasıyla hem de reayaya yüksek fiyatlar teklif ederek bilhassa deniz yoluyla bu malları yurt dışına çıkarmışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde hem toprak sisteminin hem de ekonominin çökmesine neden oldu (Williams, 2011, s:126).

2.4. Osmanlı Devleti'nin Uyguladığı Para Politikası

Bir tedavül aracı ve aynı zamanda kuvvet ve kudretin temsilcisi olarak kabul edilen para geçmişte olduğu gibi günümüzde de iktisadî hayatın en önemli göstergesidir. İstikrarın da aynı zamanda göstergesi olan para, Sosyal yaşamı da oldukça fazla etkilemektedir (Öztürk, 2002, s:804). Anadolu'da, Osmanlı Devleti kurulduğu zaman, Selçuklu dönemine ait olan "nısfıye" para birimi olarak kabul edildikten sonra, "akçe" denilen Osmanlı para birimi icad edilmiş oldu (Özdemir, 1998., s:245).

Osmanlı Devleti'nde ilk gümüş para olan akçe Osman Bey'in oğlu Orhan Bey zamanında 1327 yılında basılmıştır. I. Murat zamanında bakır ve II. Mehmet (Fatih) zamanında sultanî denilen altın para basılmıştır. Osmanlı'da para basımına ve paranın istikrarına büyük önem verilmiştir. İslam Devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de paraya yalnızca alışveriş aracı olarak değil aynı zamanda da hutbeye eş değer tutularak egemenliğin ve bağımsızlığın sembolü olarak bakılmış, ayrı bir önem ithaf edilmiştir (Erşahin, 2006, s:124) fakat diğer sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de iktisadî, coğrafî ve teknik sebeplerden dolayı para ekonomisi tam anlamıyla gelişmemiş, mal ve hizmetler çoğunlukla aynî olarak ödenmiştir (Öztürk, 2002, s:275).

Para kullanımını özellikle XVI. yüzyılda yani yeni dünyanın keşfini müteakip değerli madenlerin bollaşması ve köylerle şehirler arasındaki iktisadi ilişkilerin güçlenmesi ile beraber paranın kullanım alanı da oldukça fazla genişlemiştir (Pamuk, 2010, s:65-66).

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı para politikalarını sıralayacak olursak birinci dönem, gümüşe dayalı istikrarlı ilk yıllardı. Devletin başlangıcından Fatih döneminin sonlarına yakın (1477-1479) süren bu dönemde, gümüş akçeye dayanan monometalist (tek madeni paraya dayalı), istikrarlı bir para sistemi hakimdir. Aslında, İmparatorlukta ilk sikkenin Osman Bey zamanında bastırıldığına dair son yıllarda önemli kanıtlar elde edilmiş olsa da (Sahillioğlu, 1989, s:224-227) ilk paranın gümüş sikke olarak Orhan Bey zamanında 1326-27 (H. 727) tarihinde Bursa'da bastırıldığı geniş kabul görmüş bir bilgidir. Zaten ilk sikkeler çoğunlukla Bursa, Edirne ve Marmara havzasında basılmıştır. Bu tarihten sonra, devlette tek gümüş sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra Birinci Murat döneminde (1362-1389) bozuk para ihtiyacını karşılamak üzere mangır ya da pul denen bakır paralar tedavüle girmiştir. Monometalist olarak addedebileceğimiz bu dönemde tahta çıkan her padişah sikkeyi kendi adına bastırmıştır. Tecdid-i sikke olarak adlandırılan bu para politikası uygulaması boyunca akçenin ağırlığı her defasında azaltılmıştır. Madeni para sisteminin uygulandığı dönemlerde madeni paranın altın ya da gümüş içeriğinin yani saflık derecesinin azaltılmasına *tağşiş* denilmektedir ki, bugünkü ifade ile o günün devalüasyonu olarak kabul edebiliriz. Tağşiş yapmakla, devletin en azından fiyatların yükselmesi yönünde baskı yapacağı zamana kadar bir müddet söz konusu madeni para cinsinden yükümlülükleri azalıyor ve aynı miktar altın ya da gümüşle daha fazla ödeme yapma imkânı doğuyordu (Akyıldız, 1996, s:23)

Bu ilk dönemde tecdid-i sikke ve tağşiş uygulamalarına en fazla Fatih döneminde rastlıyoruz. Fatih Sultan Mehmet ilk tecdid-i sikke uygulamasına 1444'teki ilk cülusunda müracaat etmiştir. Daha sonra 1451'deki ikinci cülusunda ve 1460-61, 1470-71, 1475-76 ve 1481 yıllarında bu uygulamayı tekrarlamıştır (Pamuk, 2010, s:68). Tağşiş sonucu piyasaya yeni para sürülmesiyle birlikte, eski paralar devlet tarafından yüzde 20 düşük fiyattan kabul edilmiştir. İktisat tarihi kaynaklarında bu dönemde başvurulmuş tağşişlerin en önemli sebepleri olarak; devletin artan bütçe açıklarını finanse etme gereği, ticari işlemlerdeki genişlemeye bağlı olarak artan para talebini karşılamak istemesi, yıpranan sikkelerin tedavülden çekilmesi ve darphanelerin kötü işletilmesi gibi hususlar belirtilse de esas sebep birincisidir, yani, devlete ek gelir sağlamaktır. Bu tağşiş uygulamaları sonucunda devletin senyoraj geliri artmıştır; ancak zaman zaman halkın ve yeniçerilerin tepkisine yol açarak, yönetime karşı güvenin azalmasına da neden olmuştur (Zeytinoglu, 1976, s:105).

İkinci Dönem: Güçlü ve çoklu para sistemi, para tedavül bölgeleri ve fiyat devrimi. Bu dönem, 1479'da ilk altın sikkenin bastırılmasından 1585-86'daki büyük tağşişe kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, İmparatorluğun diğer alanlarda olduğu gibi iktisadi alanda da gelişmeye devam ettiği, dolayısıyla güçlü bir ekonomik ve parasal yapıya geçtiği dönemdir (Pamuk, 2000, s:208).

Üçüncü dönem, parasal istikrarsızlık ve tağşişler dönemidir. Osmanlı Devleti'nin kamu finansmanını karşılamada başvurmaya başladığı akçe tağşişi yani paranın devalüasyonudur. Bu uygulama ile nisbî istikrar sağlanmış olmakla birlikte Osmanlı düzeninin çökmesinde etkili olan yanlış iktisat politikalarından biridir (Öztürk, 2002, s:278). Bu dönem, 1585-86'da yapılan büyük tağşiş ile 1690 yılları arasındaki dönemi kapsar. Daha önce büyük ölçüde istikrarlı sayılabilecek bir dönemden hemen her alanda ve tabii bu arada parasal alanda da istikrarsızlığın damgasını vurduğu bir dönem başlar. Zaten 17. yüzyıl, tarihte sosyal huzursuzlukların ve isyanların kendini iyice hissettirdiği bir dönem olarak bilinir. Tağşişle birlikte gümüş akçenin hem avarı hem de ağırlığı büyük ölçüde değişmiştir. Tağşişin hemen öncesinde 1584'te 100 dirhemden kesilen akçe miktarı 450 iken, tağşişten hemen sonra 1586'da 800'e çıkmıştır. Akçenin ağırlığı da aynı yıllarda 0,68 gramdan 0,38 grama düşmüştür (Pamuk, 2000, s:210).

Dördüncü Dönem, nisbî istikrar ve tağşişlerden vazgeçme dönemidir. 17. yüzyılın sonlarından başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar (1690-1844 arası) devam eden bir buçuk asırlık bu dönem, Osmanlı para sisteminde istikrarsız bir dönemin ardından nisbî bir istikrarın sağlandığı ve büyük çaplı bir milli paraya dönüş hareketinin yaşandığı zaman aralığını kapsar. Zira, İstanbul'daki darphane uzun aradan sonra 1685'de yeniden faaliyete geçmiş ve 1688'den itibaren yeniden ve eskisine göre külliyetli miktarda mangır (ya da mankur), 1690'dan itibaren de gümüş sikkeler üretmeye başlanmıştır. Bu yeni Osmanlı parası (gümüş sikkeler), zamanla değerinde aşınmalar olsa da 18. yüzyıl boyunca İmparatorluğun para sisteminin merkezinde yer almıştır (Pamuk, 2009, s:316).

Beşinci Dönem, Mali Sistemin Krizi, Borçlanma ve Bankacılığın Gelişmesi dönemidir. 18. yüzyıl boyunca İmparatorluk özellikle Rusya ve Avusturya cephelerinde hemen hiç bitmeyen ve çoğunlukla da mağlubiyetlerle sonuçlanan savaşlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. III. Selim'in yeni tahta oturduğu 1789 yılı içerisinde her iki orduyla girişilen savaşlar hemen tüm cephelerde ağır yenilgiyle sonuçlanınca, aynı yıl Fransa,

İspanya ve Hollanda gibi bazı Avrupalı devletlerden dış borç alma girişimi oldu ise de söz konusu devletler bu teklifi geri çevirmişlerdir (Akyıldız, 1996, s:25). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden Böyle bir para sistemini devraldı. TBMM, İstanbul'un düşman işgalinden kurtarılmasını müteakip Darphane-i Amire'yi Darphane-i Millî olarak değiştirmiş, 1924 yılında ilk önce 2 ve daha sonra 5 liralık bronz paralar basılmıştır (Sahillioğlu, 1989, s:217).

Osmanlı fiyat politikasını bir bütün halinde ele almak gerekir. Hükmettiği geniş coğrafyada yaşayan tebaasını Allah'ın emaneti olarak gören Osmanlı hükümdarları bu tebaasının menfaatini korurken aynı zamanda esnafının hak ve çıkarını da korumak mecburiyetini üzerinde hissetmiştir. Devlet, fiyat politikasını belirlerken müdahaleci ve serbesti denilebilecek bir iktisat politikası takip etmiştir. Toplumunu ve devletin çıkarını ilgilendiren zamanlarda müdahaleci olmuş, münferit olarak girişilen teşebbüslerde serbestiye vermiştir (Öztürk, 2010, s:845).

3. Osmanlı Devleti'nde Ticaret

Para ve ticarî muamelelerde büyük gelişmelerin olması ve yeni keşfedilmiş olan yerlerden bol miktarda altın ve gümüşün Avrupa'ya aktarılması ile ticaret son derece önemli ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Böylece, XV. yüzyıldan itibaren milletler için yeni bir iktisadi davranış başlamış, servet birikimlerinde artışlar meydana gelmiş ve nihayet değerli madenleri olabildiğince fazla elde edebilmek için kapitalist bir faaliyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zeytinoğlu, 1976, s:106). XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğunun kurulmasıyla Anadolu, doğu-batı ticaretinde anayol olmuştur. İtalyan tüccarları, İran ile olan ticari münasebetlerini Trabzon ve Ayas üzerinden yapmakla kalmıyor aynı zamanda Sivas ve Konya'ya kadar giderek hem burada İran kervanlarını karşılıyor hem de buralarda ticaret yapıyorlardı. Erzurum, Erzincan, Konya ve Tebriz arasında ticari bir yol da bulunmakta idi. Bu istikametle ticarî metasınıflaman, kumaş ve ipek teşkil etmekte, misk, ravent ve Çin porseleni de önemli ticari mallar arasında idi. Ticari metallerin yanı sıra baharat, çivit çeşidi, boyalar, ilaç ve dokuma gibi yükte hafif pahada ağır şeyler de önem arz etmekte idi. Osmanlılar, ilk olarak Cenevizliler daha sonra da Venediklilere bu topraklarda ticarî münasebetlerde bulunma izni vermişler, Karadeniz'e hâkim olduktan sonra bir müddet için buralarda da kendilerine müsaade verilmiş fakat 1540 tarihinde bu izinleri kaldırılmıştır. Bazı istisnalar dışında Osmanlı kara ve denizlerinde ticaret yapılmasına müsaade edilmemiş, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilk önce Rusya daha sonra Avusturya, Fransa, İngiltere, Sicilyateyn Hollanda ve Danimarka gibi devletlere ticari ahidnameler verilmiştir (İnalçık, 2004, s:106).

Osmanlı Devleti bu ticari ahidnameleri verirken ticareti canlandırmak amacını gütmüş, kısmen de başarılı olmuştur. Bütün yasaklara rağmen Avrupalı tüccarlar gizli yollardan Anadolu içlerine sokularak hammaddeleri ülkelerine kaçırmayı başarmışlar, İstanbul ve İzmir gibi limanlarda ticarethaneler kurmuşlardır. Ahidnameli devletler müstemen tüccarlarına, Osmanlı sularında ve topraklarında rahat bir şekilde ticaret yapabilmeye imkânı sağlamışlar, her biri en çok müsaadeye mazhar millet statüsünde ticaret yapar hale gelmişlerdir. Avrupalılar ayrıca sefir ve konsolosları için istedikleri tercümanları kullanabildikleri gibi bunlar içinde bazı imtiyazlar elde etmişler tabii bu da zamanla

Osmanlı aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kütükoğlu, 2020, s:569).

Sanayi inkılabından sonra bir taraftan artan hammadde ihtiyacını karşılamak diğer taraftan mamul malları için iyi bir pazar haline gelen Osmanlı Devleti, İngilizler tarafından tamamen kendi sömürgeleri haline getirilmek istenmiş fakat Osmanlı Devleti çeşitli vergiler koymanın yanı sıra Kal'a-yı Sultaniye Muahedesiyle İngiliz tüccarlara da Osmanlı tüccarı gibi dahili vergileri ödeme mecburiyeti getirilerek İngilizlere de bu muahede tasdik ettirilmiştir (İnalçık, 2004, s:108). Prof. Dr. Mustafa Öztürk'e göre, Osmanlı Devleti'nde de çok örneklerini gördüğümüz ticari imtiyazlar karşı devletlere zaaf eseri olarak değil, birer politik araç olarak verilmiştir. Kuruluş devrinde Osmanlı sultanları Venedik'e Akdeniz, Ceneviz'e Karadeniz'de ticaret yapmalarına müsaade etmekle, Avrupa'da kendisine karşı oluşabilecek ittifaklarda bu iki güçlü ve denizci devletin ittifaktan uzak kalmasını sağlamıştır (Öztürk, 2002, s:289).

XIX. yüzyılda başlayan hızlı genişleme sonucunda ithalat, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, sonraki 30-40 yıl boyunca erişilemeyecek bir düzeye yükselmiş, açık ekonomi koşullarında ithalatın millî gelire oranı %18'e ulaşmıştı. 1923'e kadar %50 oranında azalan ithalat 1920'lerde toparlanmaya başlamışsa da bu eğilim 1929 bunalımı sonrasında izlenen korumacı politikalarla kırılmıştır. 1930'larda ithalat hacmi önemli ölçüde daralmış, ithalatın millî gelir içindeki payı 1929'da %12,2'ye, 1939'da ise %5,7 gibi daha önceki döneme kıyasla çok düşük bir düzeye gerilemiştir (Pamuk, 2000, s:316).

Temel anlamda tüketim mallarına dayalı olan ithalat verileri 1920'lere kadar hemen hiç değişmeden devam etse de alınan önlemler sayesinde, 1930'lu yıllarda tüketim mallarının ithalattaki yerini ara mallar ve hammadde almıştır. Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemleri arasında en güvenilir karşılaştırmaları eldeki mevcut verilerin güvenilirliği bolluğu ve niteliği nedeniyle dış ticaret sektöründe yapılabilir. Osmanlı Devleti'nin dış ticaret hacmi XIX. Yüzyıl boyunca artış göstermiş, Birinci Dünya Savaşı öncesinde oldukça yüksek seviyelere ulaşmış hem ihracat hem de ithalat artış göstermiştir (Pamuk, 2009, s:217).

4.Sanayi

Osmanlı Devleti'nin sanayi üzerindeki tartışmalar dikkatlerini esnaf loncaları ve bu loncaların kaybolmaları üzerine verir. Bunun sebebi ise bu grupların siyasetteki oynamış oldukları kritik rollerdir. Osmanlı Devleti, bu loncalardan vergilerini düzenli bir şekilde aldığı gibi sivil ve askeri ihtiyaçları da bu loncalardan karşılamaktaydı. Osmanlı sanayisinin ürettiği en önemli kalemler arasında ipekli kumaş dokumacılığı, altın ve gümüş tel üretimi, ayakkabıcılık, demircilik ve tabaklama gelmekte idi. Altın ve gümüş tel üreten loncalar imtiyazlı idi. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde kıymetli madenleri devletin hazinesinden sübvansiyonlu fiyatlarla alıyorlardı. Bu madenlerin durumu yüzyılın sonlarına doğru değişince üretime ve satışa olumsuz olarak yansdı ve bu lonca oldukça fakirleşti (Uzunçarşılı, 1997, s:320).

İpekli kumaş dokuyan sanayileri de aynı akıbet beklemekteydi. Devlet destekli çalışıyorlar hatta hammadde özellikle loncalara yönlendiriliyor ve bu sayede sanayide hammadde sıkıntısı yaşanmıyordu. 1825-50 arası dönemde Avrupa da ham ipek fiyatlarında yaşanan yükselme nedeniyle hammadde Avrupa'ya ihraç edilmeye başlandı.

Her ne kadar devlet bu duruma müdahale etmeye çalışsa da bir türlü önüne geçemedi. Bu durumu müteakip daha ucuz olan Manchester pamuk ipliği ve kumaşı, tüketicilerin ilgisini ipekten pamuklu kumaşlara yöneltti. İpekli mensucat dokuyanlar ayakta kalabilmek için fiyatlarını indirdiler fakat bu sefer de kaliteleri düştüğü için müşteriler tarafından rağbet görmediler. 1860'lı yıllarda bu ipekli kumaş dokuyan loncalar büsbütün çökmeye başladılar (Pamuk, 2009, s:218). Bu durum aslında bize Osmanlı sanayindeki çözülmeyi ve çöküşü göstermektedir.

Hammadde ve kısmen işlenmiş malları daha yoğun miktarda kullanarak birim ağırlığına göre daha düşük değerdeki malları üreten imalât sanayine ağır sanayi denilmektedir. Askerî bakımdan güçlü bir devletin harp alet ve malzemelerini üretebilmesi için gerekli fabrikalar ve imâlâthaneler kurması gerekir. Bu sebepten Osmanlı Devleti başta İstanbul olmak üzere ülkenin farklı yerlerinde fabrikalar kurmuştur. 1455 yılında birkaç göz inşa kızıağı ile faaliyete geçirilen Tersane-i Âmire, o tarihten itibaren "İstanbul Tersanesi" adını almıştır. Yavuz Sultan Selim'in saltanat yıllarında büyük bir atılım yapan tersane, Hasköy 'e doğru genişleyerek gemi inşa edilen kapalı gözlerinin sayısı 100'ü bulmuştur. İstanbul Tersanesinin asıl gelişimi XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmet Paşa zamanında olmuştur (Göçer, 1964, s:73). Yapılan yeni ilavelerle gemi inşa edilen gözlerin sayısı 200'ü aşmış ve zamanın en büyük gemi inşa tersanelerinden biri olmuştur. Öyle ki, Haliç'teki inşa tezgâhları, zamanla donanım ve malzeme depoları, havuzları, kışlaları, yelken dikim yerleri, hatta zindanlarıyla kısacası her şeyiyle dünyanın sayılı büyük denizcilik merkezlerinden biri haline gelmiştir. Tersane-i Âmire, Osmanlı devletinde, Batı tekniği ve modern bilimin ilk kez uygulandığı bir endüstri merkezi olarak her dönemde büyük önem taşımıştır (Güran, 2011, s:83).

Osmanlı Devleti'nin Haliç'teki tersanesinden başka İznik, Gemlik, Sinop, Antalya, Alaiye taraflarında ve bazı adalarda gemi yapılmakta idi. Devlet, gemi yapmak için muhtelif yerleri ocaklık tayin etmiş ve bu yerler verimliliklerine göre gemi yapımında kullanılan malzemelerin imaline uygun olarak ocaklara ayrılmış ve her sene belirli zamanlarda tersaneye bu malzemelerin verilmesi karşılığında vergiden muaf tutulmuşlardır (Cezar, 1988, s:278). Gemi kaptanları ve reisleri ile azab, dümenci, yelkenci, kumbaracı, kalafatçı, dülger, topçu ve vardiyalı denilen donanma çavuşları tersane halkı olup kaptan paşa, tersane emini, tersane kethüdası, tersane ağası, liman reisi ve tersane muhasebecisi de tersane ricalini oluşturmaktaydı (Terzi, 2015, s:168).

Türkler' in barutla tanışmaları barutu icat eden Çinlilerle komşu olmalarından dolayı barutun icadından hemen sonra olmuştur diyebiliriz. Diğer İslam devletlerinin aksine Osmanlı Devleti, baruta temkinli yaklaşmamış Balkanlarda karşılaştığı düşmanlarının barutu ve silahı kullandığını görerek derhal barutu kullanmıştır. Türk topçuluğu kısa sürede çağdaş devletleri geçerek Osmanlı Devleti'ne büyük bir üstünlük kazandırmış hatta İstanbul'un fethinde devlet, toptan ve dolayısıyla baruttan büyük oranda istifade etmiştir. Topun ve barutun önemini kavrayan devlet barut imal etmek için ilk olarak Yıldırım Beyazıd tarafından Gelibolu'da Gelibolu baruthanesi kurulmuş bunu müteakip Selanik, İzmir, Bağdat, Mısır, Bor, Temeşvar ve Budin'de baruthaneler kurmuştur. İstanbul'un fethinden sonra Atmeydanı, Kâğıthane ve Şehremini'de de baruthaneler kurulmuştur (Gölen, 2002, s:136).

1698 tarihinde Şehremini baruthanesinde çarkların aşırı ısınması sonucunda yangın çıkmış ve bu yangın sonucunda Şehremini baruthanesi kullanılamaz hale gelmiştir. Yeni baruthanenin kurulması için çalışmalara başlanmıştır ve bu baruthanenin çevreye zarar vermemesi için şehirden uzak bir yerde kurulmasına karar verilerek 1698 tarihinde Yedikule civarındaki İskender Çelebi bahçesi denen yerde yapımına başlanmıştır ve 1700 yılında inşaatı tamamlanan imalathane aynı yıl faaliyete geçirilmiştir. Baruthane kalhane, serhihâne, perdahthane, hamam, mahzen, cami, ahır ve nöbet kuleleri gibi binalardan oluşmaktaydı. 1793 tarihinde baruthane nazırlığı kurularak bütün baruthaneler bu nazırlığa bağlanmıştır. Baruthane-i Âmire personeli ise nazır, barutçubaşları, ruznamçeci, mübaşir ve barutçu neferleridir (Kütükoğlu, 2020, s:636).

Anadolu'da sanayinin temelini dokuma oluşturmaktadır. Bursa'da ipekli dokuma, Ankara'da dokuma sanayi önem arz etmekte olup zaman içerisinde kesinlikle kapitalist sanayiler ve işletmelere dönüşmemiş, çalışanlar ve tüketicilerin çıkarını gözetmiştir. Dokuma sanayi keten, kenevir ve pamuk olmak üzere üç kısma ayrılır. Keten, Anadolu'nun birçok yerinde; pamuk Batı, Orta ve Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de ve kenevir sanayi de Ege, İstanbul ve Kastamonu çevresinde yoğunlaşmıştır. Batının toptan üretimine karşı XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar direnmeyi başaran Osmanlı ekonomisinde bu tarihten itibaren daralma ve gerileme meydana gelmiş ve bu daralma ve gerileme sürekli olarak devam etmiş ve Avrupa ekonomisine yenik düşmüştür (Tabakoğlu, 1993, s:135).

Dokuma sanayi yan dalları olan boyacılık, debbağlık, saraçlık oldukça gelişmişti. Anadolu'daki boyahaneler XVI. yüzyıldan başlayarak en kesif olarak Tokat, Çorum, Merzifon, Bursa, Hamid, Ankara, Kayseri, Adana, Urfa, Malatya, Maraş, Antep gibi belli başlı şehirlerde toplanmıştı. Bu boyahanelerde, anilin boyalar çıkıncaya kadar hep tabii boyalar kullanılmaktaydı. Üç ana renkten kırmızı için kök boya ve kırmızı; mavi için çivit, sarı için alacehri kullanılırdı. Kök boya, alacehri ve çivit bitki, kırmızı ise Hint inciri üzerinde yaşayan bir böcekti. Boyacı esnafı aralarındaki anlaşmalar gereği boyayacakları maddeyi tespit etmişlerdi. Pamuk ve ipek ipliği, kumaş, deri, kâğıt gibi maddelerin her birinin hangi esnafça boyanacağı belliydi (Gölen, 2002, s:137).

Deri sanayinin Selçuklulardan beri gelmiş olduğu bilinmektedir. İstanbul, Edirne, Ankara, Bursa, Konya ve Kayseri gibi şehirler debbağlık yani dericilikte öne çıkan Osmanlı şehirlerindendi. Ham dericiler derileri sahtiyan ve köseleye çevirmekte bunları (Tabakoğlu, 1993, s:137) renklendirdikten sonra diğer derici esnafa satmaktaydılar. Dericilik ve dokuma sanayindeki gelişme boyacılığın da gelişmesini sağlamıştır. Hatta Avrupa'nın lüks kumaşlarının bile mesela, Bursa'daki boyahanelerde boyanması söz konusu idi. Yine III. Murat (1574-1595) zamanında İngiltere'ye dokuma ve boyama teknolojisi ihraç edildiğini biliyoruz. Terbiye edilmiş olan deriler ayakkabı, çizme gibi giyim eşyalarının yanı sıra koşum takımı, at takımları yapımında da kullanılmakta idi. Bu işle uğraşanlara da saraç denilmekte ve Fatih Sultan Mehmet tarafından 1475 tarihinde yaptırılan ve hala bugün de Saraçhane adıyla anılan semtte bulunan saraçhanede faaliyet göstermekte idiler. Avrupa'da gelişen sanayi ve ticaretten saraçlık mesleği de büyük zararlar gör fakat XIX. Yüzyıl ortalarına kadar zorda olsa ayakta kalmayı başaran saraçlar yavaş yavaş ortadan kalktılar (Kütükoğlu, 2020, s:637).

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren ticarete önem vermiştir. Halkın çoğunluğunun hayvancılıkla uğraşması ve konar göçer bir hayat sürmesi küçük dokuma ve hayvansal ürünlerin ticaretini artırdı. Devlet belli noktalarda pazarlar kurarak buralarda vergi alarak yabancı tüccarların ticaretine izin veriyordu. Böylece tüccarlar sayesinde Anadolu'da üretilen ürünler diğer ülkelere gönderiliyor, ihtiyaç olan malzemeler tedarik ediliyordu. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, teknolojik, askeri ve iktisadi açıdan Avrupalı devletlerin gerisinden seyretmeye başladı. Avrupalı devletlerin mevzide kullanmış olduğu modern silahlar karşısında Türk askeri zaman zaman kılıç ve okla ayakta harbe tutuşmuş bu da kuşkusuz mağlûbiyetleri beraberinde getirmiştir. Girişilen bu savaşlardan Osmanlı Devleti'nin mağlûbiyetlerle ayrılması beraberinde maddî külfetleri de getirmiş, bu durum da Avrupa'dan maddî yardımı zorunlu kılmıştır.

Dış ticaretin önemi bilinmesine rağmen yabancı ve Gayrimüslim tebaadan olan tüccarlar bu ticarete etkinlik göstermiş, Devlet'in güçlü olduğu dönemde bu tüccarların zararları bilinmemiş yahut bilindiği halde zararların bu boyutlara ulaşacağı tahmin edilememiş olduğundan müdahaleye gerek görülmemiş ve hatta ahidnamelerle ticarete teşvik edilmiştir. Gümrük tarifelerinde yabancı ve gayrimüslim tüccara uygulanan düşük vergiye karşılık Müslüman tüccarın ödemiş olduğu yüksek vergi hem Müslüman tüccarların ticaret yapamamasına hem de yerli sanayinin Avrupa sanayisi karşısında oldukça geri kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı son dönemlerde yapı değişikliğine gitmiş Avrupa'dan yenilikler alarak durumunu düzeltmeye çalışmış fakat kalifiye eleman eksikliğinden dolayı umulan başarı sağlanamamıştır.

Osmanlı iktisat tarihini dört ayrı dönemde inceleyebiliriz. Birinci dönem, Osmanlı'nın kuruluş dönemidir. İktisadi yapının yerleşmesi, Osmanlıya özgü niteliğini kazanması bakımından yapılan bu ayırım, kuruluş dönemi 1299-1475 olarak alınabilir. Kuruluş dönemi, sadece iktisadi alanda değil her alanda, Osmanlı toplumunda, Osmanlı iktisadi hayatında ve Osmanlı topraklarında devlet kontrolünün ve otoritesinin sağlanması mücadelesiyle geçen dönemdir. İkinci dönem, Osmanlı'nın klasik dönemi olarak adlandırılabilir. 1475-1600 yılları arasında devlet her alanda tek söz sahibidir ve son derece güçlü, başarılı ve halkına huzur vericidir. Üçüncü dönem, 1600-1800 yılları arasındaki zayıflama dönemidir. Devlet kontrolü zayıflamıştır ve taşradaki güçlerin etkileri artmıştır. Osmanlı toplumunda iktisadi hayatında ve iktisadi ilişkilerde karışıklıklar, olumsuzluklar başlamış ve etkisini arttırmıştır. Son dönem ise, 1800-1922 yılları arasındaki devlet kontrolünün tekrar sağlanmaya çalışılmasına yönelik reformları, kapitalizmin etkilerini ve imparatorluğun yıkılması sürecini içeren dönemdir. Fabrikalar, inşa edilen demiryolları, limanlar vb. yapılar Avrupalı iş adamlarının sermayeleri ile gerçekleştirilmiş hatta Avrupalı kalifiye elemanların bilgisine başvurulmuştur. Bunun sonucunda da sözü geçen yapılar Avrupalı devletlerin denetimine girmiş, akabinde de dış borç zorunlu hale gelmiş ve bu borçların ödenememesinden dolayı 1881 yılında Düyun-ı Umumiye kurularak Osmanlı maliyesi ve gelir kaynakları bu borçların ödenmesi için Avrupalı devletlere terk edilmiştir. Bu olumsuz tablo beraberinde siyasi bağımsızlığın da elden gitmesi sonucunu doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi. Ankara: C. 1, Barış Yayıncılık.
Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi. Ankara: C.2, Barış Yayıncılık.

- Akgündüz, A. (1990). Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. İstanbul: C.1, Fey Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (1996). Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul: Eren Yayınları.
- Becermen, C. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Vergi Sistemi ve Vergi Türleri. Ankara: Epamat yayıncılık.
- Bülbül, Z. (2009). Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cezar, Y. (1988). Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. (1985). Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler". Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.C.5.
- Eagleton, C.- Williams, L. (2011). Paranın Tarihi. (Çev. Fadime Kahya). İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güran, T. (2011). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. Cilt 49. İstanbul.
- Genç, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. Ankara: Ötüken Yayınları. 6.Baskı
- Gölen, Z. (2002). "Osmanlı Barut Üretim Merkezi: Baruthâne-i Âmire". Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Göçer L. (1964). XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- İnalcık, H. (1995). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi. C.1.İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi.C.2.İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalcık, H. (1993). "Osmanlılarda Cizye". İslam Ansiklopedisi.C.8.İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karatepe, Ş. (2003). "Osmanlı'da Devlet Yönetimi". Osmanlı Ansiklopedisi. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Kazıcı, Z. (2005). Osmanlı'larda Vergi Sistemi. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Koç, Ü. (2002). "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme", Türkler Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992). Netayicül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, C. III- IV, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Nedkoff, C. B. (1944). Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (baş vergisi), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özdemir, R. (1998). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, M. (2002). “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, Türkler Ansiklopedisi, C. 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Öztürk, M. (2010). Tarih Felsefesi Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2000). Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2010). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2009). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1989). “Akçe” İslam Ansiklopedisi, C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sarıçam, İ. Erşahin, S. (2006). İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tabakoğlu, A. (1993). “Osmanlı İktisat Sistemi”, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 5. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1994). Türk İktisat Tarihi. II. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayıncılık.
- Terzi, A. (2015). Osmanlı İktisat Tarihi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1997). Osmanlı Tarihi, C.3. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zeytinoğlu, E. (1976). İktisat Tarihi. İstanbul: Met/er Matbaası.